DOI: 10.14746/sh.2015.21.4.001

Sensus Historiae
ISSN 2082–0860
Vol. XXI (2015/4)
s. 13-16

Od redakcji — wyobraźnia fantazmatyczna w badaniach przeszłości

Prezentowany w „Sensus Historiae" zbiór tekstów stanowi próbę dookreślenia statusu, głównie antropologicznego i epistemologicznego, wyobrażeń fantazmatycznych w badaniach historycznych oraz wykorzystania możliwości poznawczych tkwiących w pojęciu fantazmatu i ich kulturowo-historycznej dynamiki odmiennych/różnych jego postaci. Autorzy prac rozpoznają przykłady funkcjonowania fantazmatów w dziejach, ich historii i kulturze oraz prezentują najważniejsze sposoby ich konceptualizowania w różnych dziedzinach wiedzy.

Refleksja nad statusem fantazmatu we współczesnym myśleniu historycznym prowadzi do ogólniejszych pytań badawczych w szeroko rozumianej humanistyce: Jaki jest charakter i rola fantazmatów w społeczeństwie? Jak w ogóle krytycznie i systematycznie badać treści fantazmatyczne? Jak ocenić wpływ posthumanistyki na rozumienie fantazmatu? Jakie są różnice w tematyzowaniu fantazmatów w różnych dyscyplinach i podejściach badawczych? W jakich sferach kultury materialnej i symbolicznej pracuje wyobraźnia fantazmatyczna? Czy wyobraźnia fantazmatyczna może być źródłem nowych form podmiotowości? Czy zmienia wrażliwość doświadczającego, a wrażliwość historyczną w ogóle? Jaki mają charakter fantazmatyczne doświadczenia, np. inicjacja, misterium, trans, upojenie, ucieczki, *etc*.? Czy poprzez pojęcie fantazmatu można lepiej zrozumieć granice, z którymi dyskurs nie tylko historyczny, nie może poradzić sobie bez odmiennego dla europejskiej tradycji kuturowej dookreślenia i przedefiniowania idei człowieka, człowieczeństwa i granic między tym, co ludzkie i nie-ludzkie?

Fantazmat w najbardziej ogólnym sensie rozumiany jest jako specyficzny wytwór wyobraźni („opis wolnych konstruktów wyobraźni"[1]), stanowiący pochodną różnych doświadczeń międzyludzkich oraz praktyk wynikających z relacji ludzi ze zwierzętami, roślinami i rzeczami, słowem „światem" przez nich

[1] S. Friedländer, *Reflections of Nazism: An Essay on Kitsch and Death*, trans. T. Weyr, Harper & Row, New York 1984, s. 13. Por. M. Janion, *Projekt krytyki fantazmatycznej. Szkice o egzystencjach ludzi i duchów*, Wydawnictwo PEN, Warszawa 1991, s. 10.

stanowionym. Mimo iż fantazmat jest zjawiskiem zmiennym i dynamicznym, to przytaczane w artykułach przykłady pokazują, że może on tworzyć silnie ugruntowane wizje świata, szczególnie kiedy jest przyswajany w ramach określonych tożsamościowych struktur społeczno-kulturowych. Fantazmat tak ujęty zmienia się z jednostkowego doświadczenia, rozumianego np. w duchu psychoanalitycznym poznawczo-terapeutycznie, w wyobrażenie „intersubiektywne", pobudzające do społecznie akceptowanych działań i tworzące specyficzny obraz świata o znamionach realności.

* * *

W przedkładanych tekstach wyobraźnia fantazmatyczna jako wyobraźnia kolonizująca różne aspekty życia, staje się pojemną kategorią poznawczą, która daje możliwość przeprowadzenia badań historycznej zmienności fantazmatów oraz rozmaitych współistniejących z nimi zjawisk kulturowo-społecznych. Skłania także do szeroko rozumianej refleksji humanistycznej. Rozważając treści wyobraźni fantazmatycznej, autorzy analizują doświadczenia graniczne, sposoby ich konceptualizacji oraz wpływ, jaki wywarły na badanie i pisanie/opowiadanie historii.

Ten sposób interpretacji wyobraźni fantazmatycznej i propozycje jej wykładania aspirują do oddania złożoności ludzkiego świata i możliwości jego poznawania. Pozwalają analizować: (1) relacje między tym, co ludzkie i nie-ludzkie; (2) przemiany zachodzące w rozumieniu człowieka jako podmiotu; (3) przekraczanie granic kulturowych i budowanie pogłębionej refleksji nad szeroko pojętą tożsamością. Istotne dla tego rodzaju badań fantazmatycznych staje się pojmowanie osoby/jednostki i wspólnoty/grupy we wzajemnych powiązaniach na gruncie historycznie utrwalonych wytworów wyobraźni fantazmatycznej.

Równie ważne są kwestie związane z postrzeganiem siebie w relacjach z Innym, związane z budowaniem indywidualnej i grupowej tożsamości, przejawiające się m.in. w rozmaitych sposobach egzystowania: lokalnym, narodowym, globalnym, gatunkowym czy międzygatunkowym. Pojęcie tożsamości nie jest tutaj rozumiane jako coś stabilnego, wpisanego w sztywne i niezmienne ramy. Częściej jest tak, że tożsamość ujmuje się jako swego rodzaju wytwór wyobraźni kulturowo-społecznej, ukształtowanej poprzez rozmaite bezpośrednie relacje, nie tylko międzyludzkie. Dla ich przebiegu i zmiany ważne są życiowe decyzje i wybory powodowane napięciem między tym, co partykularne/jednostkowe/niepowtarzalne i wyjątkowe, a tym, co uniwersalne.

Napięcie to ujawnia jednoczesne bycie fantazmatów w rzeczywistym wydarzaniu i w świecie wyimaginowanego dziania się. Właściwym dla fantazma-

tów siedliskiem jest bycie niejako pomiędzy jednym i drugim porządkiem, trochę w porządku imaginacji ducha i trochę w porządku „rzeczywistych faktów". Z tego też powodu nie ma możliwości jednoznacznego zidentyfikowania fantazmatu[2], gdyż tym bardziej jest on zmienny historycznie i poza wszelkimi granicami, chociaż posiada granice kulturowe i językowe, społeczne i jednostkowe, praktyczne i wyimaginowane[3].

W istocie moment fantazmatycznego otwarcia i ograniczenia ontologicznego wymyka się kategoryzowaniu i ujmowaniu według utartych opozycji „prawdy" — „fałszu", „faktu" — „fikcji", tak ważnych w badaniu historycznym przeszłego dziania. Pozostając jednak przynajmniej częściowo w sferze niedookreśloności, fantazmat stymuluje refleksję nad wieloma innymi kategoriami, np.: tautologią, konfliktem ze światem i sobą[4], wykluczeniem społecznym i jego związaniem z wyobraźnią fantazmatyczną[5] czy procesem adaptacji do życia[6], nadającej świadomie i nieświadomie sens istnieniu grup społecznych[7].

* * *

Wielopłaszczyznowość zastosowań pojęcia fantazmatu, a także różnorodność zagadnień podjętych przez autorów tekstów zamieszczonych w tomie „Sensus Historiae", pozwaliły na ich uporządkowanie w ramach następujących zagadnień tematycznych: kondycja nie-ludzka, dehumanizacja i transgresje. Sa to ważne toposy dla współczesnego myślenia o człowieku również w badaniach fantazmatycznych nad przeszłością. W części pierwszej — „Kondycja

[2] Por. R. Brubakers, *Beyond 'Identity'*, „Theory and Society", 2000, no. 29.

[3] Por. *Fantazmaty i fetysze w literaturze polskiej XX i XXI wieku*, red. J. Wierzejska, T. Wójcik, A. Zieniewicz, Elipsa, Warszawa 2011.

[4] *Ibidem*, s. 130.

[5] J. Kochanowski, *Fantazmat zróżnicowany. Socjologiczne studium przemian tożsamości gejów*, Universitas, Kraków 2004, s. 230.

[6] Zob. A. Głowacki, *Choroba — fantazmat w XIX-wiecznej kulturze chłopskiej*, „Czasopismo Naukowe Kultura i Historia", http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1867 (dostęp: 27.07.2014), s. X.

[7] W obliczu uwagi o nieświadomości oraz jej skutkach warto zauważyć, iż odmedykalizowanie fantazmatu, przez zwrócenie się ku transgresji na poziomie autoafirmatywnych znaczeń symbolicznych, zamyka myślenie na egzystencjalne problemy związane z chorobą. Dla przykładu choćby zadziwiająco obecną w kulturze zachodniej zagadkę hipochondrii, np. jej zatrważający przykład u Adolfa Hitlera, którego wyobrażenie własnego zdrowia pozostawało w niewyobrażalnym związku z możliwościami współczesnej medycyny. Zob. M. Biagioli, *Science, Modernity and the „Final Solution"*, [w:] Probing the Limits of Representation: Nazism and the „Final Solution", ed. S. Friedlander, Harvard University Press Cambridge, London — Massachusetts 1992.

nie-ludzka" — przedstawione zostały teksty, w których starano się odejść od paradygmatu antropocentrycznego, właściwego dla dotychczasowych badań historycznych rozważań antropologicznych i archeologicznych.

W drugiej części pt. „Dehumanizacja" przedstawione zostały zagadnienia wynikające z odczłowieczenia i następującego po nim wykluczenia określonych kategorii ludzi, a także upodmiotawiania tego, co w antropocentrycznym podejściu ma status przedmiotowy, jak np. zwierzęta, rośliny i rzeczy.

W części trzeciej, zatytułowanej „Transgresje", podjęty został fenomen przekraczania granic wyobraźni fantazmatycznej w ramach historii historiografii, kultury politycznej czy historii sztuki. Fantazmaty tożsamościowe, ich przemiana i przekraczanie rzeczywistości w jej różnych aspektach, są uwidocznione w odmiennych kontekstach historycznych i interpretacyjnych.

Grzegorz A. Dominiak, Joanna Klisz, Maciej Sawicki